

بنیاد فقهی مدیریت اسلامی براساس فرمایشات مقام معظم رهبری در رابطه با تولید علم و جنبش نرم افزاری از سال ۱۳۸۵به ریاست حجت الاسلام و المسلمین سید صمصام الدین قوامی فعالیت خود را آغاز کرد . این بنیاد با تکیه بر منابع دینی و فقهی اسلامی، به صورت خلاقانه و از زاویه ای جدید و پویا ،مساله ی تولید دانش مدیریت اسلامی را پیگیری می کند. چشم‌انداز این بنیاد تاسیس دانشگاه وسیعی به نام مدیریت اسلامی می‌باشد که از ده ها دپارتمان و کارگروه تشکیل شده است؛ گفتنی است این بنیاد عزم خود را جزم نموده است تا سال ۱۴۱۰هجری شمسی، ۴۰ مجتهد و نظریه پرداز مدیریت اسلامی تربیت کند؛ رهیافت اصلی این گفت و شنود معرفی روند سیر تکوین اندیشه دینی در زمینه نظام سازی مبتنی بر اسلام و حاکمیت اسلامی است.
مطلب حاضر، مطلب حاضر، بخش اول گفت وگویی است که با ریاست این بنیاد و مبتکر گرایش اسلامی مساله فقه اداره در حوزه علمیه انجام شده است،که بخش دوم آن بررسی تحلیلی نظام اندیشه مدیریت دینی در اسلام است که ان شاءالله به زودی تقدیم خوانندگان گرامی خواهد شد.

با عرض سلام و احترام ، بفرمایید دغدغه و انگیزه حضرت تعالی از تاسیس این بنیاد و پژوهش در حوزه فقه مدیریت چه بود؟

بنده هم متقابلا به شما و همه همکاران و خوانندگان روزنامه کیهان عرض سلام و احترام دارم. بنیاد فقهی مدیریت اسلامی ریشه در نهضت مدیریت اسلامی دارد که از سال ها پیش این نهضت و جنبش به راه افتاده است.اما اینکه چگونه فکر ایجاد چنین بنیادی به ذهنم رسید یاد بگویم که بنده قبل از انقلاب دانش آموخته رشته مدیریت صنعتی بودم و با این تخصص وارد فضای انقلاب شدم در فضای انقلاب وارد حوزه شدم و دروس حوزه را تا عالی ترین سطح دنبال کردم در حین تحصیل در حوزه به دنبال کسب توانایی استنباط احکام اسلام در خصوص مسائل مدیریت بودم. در کنار تحصیل در حوزه در بخش های مختلفی مدیریت عملی را تجربه کردم در ادامهٔ مسیر بعد از تحصیلات اکادمیک مدیریتی و تحصیلات حوزوی با آن دغدغه‌ای که عرض کردم و کسب تجربه عملی در عرصه مدیریت،فصلنامه نخل شهدا را راه اندازی کردم و پس از کسب این تجربه مشغول نوشتن کتاب مدیریت از منظر کتاب و سنت شدم که ۹ سال به طول انجامید و به عنوان پژوهش برتر دینی شناخته شد. نشریه نخل شهدا به عنوان یک نشریه تخصصی در عرصه مدیریت اسلامی شناخته شد.بعد از این سه ضلعی تحصیلات مدیریت،مجله نخل شهداد و کتاب مدیریت از منظر کتاب و سنت؛ ضلع چهارم مدیریت مدرسه معصومیه به مدت ۴ سال اتفاق افتاد. مدرسه معصومیه موقعیت تدریس مدیریت اسلامی برای من ایجاد شد و در آن موقعیت با افرادی آشنا شدم که الان برخی از آن ها از اعضا بنیاد فقهی مدیریت اسلامی هستند. در این میان تعداد دیگری که در آن آشنا شدند و از ما درخواست تدریس فقه اداره را کردند، ما با این چند نفر کلاس فقه اداره را شروع کردیم که کم کم تعداد افراد به برابری رسید. در اواخر سال تحصیلی و همچنین در پایان خدمت ایجتانب در مدرسه معصومیه به عنوان مدیر، عده ای از دوستان پیشنهاد تشکیل یک سازمان را دادند که درس فقه اداره به صورت متمرکز در آنجا ارائه شده بوده هم که چنین ایده ای را از سال ها قبل و از دهه ۵۰ در ذهن می پرورادم، ما با این امر موافقت کردم و بعد از چند جلسه بحث پیرامون عنوان این سازمان، به گزینه بنیاد فقهی مدیریت اسلامی رسیدیم. دلیل دیگری که علت اصلی راه اندازی این بنیاد و تحقیق و پژوهش متمرکز بر فقه اداره (دانش مدیریت اسلامی) است،فاصله ای است که میان الگوی سیاسی نظام اسلامی و نظام اداری و مدیریتی وجود دارد. چرا که اندیشه نظام سیاسی کاملا سالم است،ولی چون تعریف دقیقی برای نظام اداری و ساز و کارهای اسلامی – مدیریتی وجود ندارد،ممنوبات ولی امر چنان که باید اجرا نمی شود که این یک خلأ آشکار است. هر چند

گفت وگو با رئیس بنیاد فقهی مدیریت اسلامی حجت الاسلام و المسلمین قوامی

آرمان تحقق مدیریت اسلامی در تکاپوی فقه بنیادین

■ سید حامد حسینی تهرانی

بعد از انقلاب خمینی کبیر (ره) نظریه ولایت فقیه و سازو کارهای حاکمیت سیاسی اسلام در نظام سیاسی به خوبی ترسیم شد.اما مشکلات موجود در جامعه از نظام سیاسی نیست، بلکه خلأ در نظام مدیریتی است. این بنیاد که

در قرن حاضر و به قولی در هزاره سوم تمدنی فعالیت خود را آغاز کرده است

در صدد است تا ظرفیت هاستعدادها

و نیازهای موجود در نظام مدیریتی را

شناسایی کند؛ و با پژوهش و اجتهاد

درمتون فقهی و روایی سازو کار مطلوب

و متناسب با آن را ترسیم کرده، و به

صورت یک نظریهٔ فقهی– راهبردی درموضوع مدیریت اسلامی ارائه کند.

این شد که بنیاد فقهی مدیریت اسلامی پایه گذاری شد.

روش بنیاد در فرایند کشف و ترسیم سازو کارهای مطلوب مدیریت اسلامی چیست و ممکن است چه مدت به طول انجامد؟

ارائه الگوی تام در زمینه نظام اداری اسلامی نیازمند روندی دقیق است، که در فرآیندی طولانی مورد بررسی قرار می گیرد؛ و تمام مسیر کشف این نظام بر اساس اجتهاد فقهی است.چرا که روشهای دیگری که در علوم انسانی مطرح است عمدتا روشهای اومانیتیستی است ، بر خلاف این روش که بر اساس ادبیات وحیانی و تشریحی شکل گرفته است .این دیدگاه از نظامها و خرده نظامهایی تشکیل شده که می بایست حداقل نیم قرن برای آن زحمت کشید، چرا که مسائلی که در این بنیاد مورد توجه قرار می گیرد، مکمل توانمند سازی نظام تکاملی است که امام خمینی (ره) پایه گذاری کرد.از اینجا بود که از حدود ده سال پیش فعالیت منسجم این گروه شروع شد و تا کنون ادامه یافت. برای این فرآیند نقشه راهی ترسیم شده که بر اساس کتاب و سنت در یک زمان بندی طولانی ریل گذاری شده است.طوری که شاید تا دسترسی به هدف غایی که همان تبیین سیستم یکپارچه مدیریت اسلامی است لازم باشد نیم قرن کار تحقیقاتی و فعالیت پژوهشی انجام شود.

این بنیاد چقدر مورد استقبال حاکمیت و به طور خاص مجامع علمی حوزوی ودانشگاهی قرار گرفته است؟آیا این حرکت با انتقاد و تخریب برخی جریانات، و یا طیفهای خاص فکری مواجه بوده است ؟

ممکن است یک عده با این بنیاد نوبنیاد همراه باشند و عده ای همراه نباشند به هر حال به زعم من این یک انقلاب علمی است که در مسیر تحول در حوزه رخ داده و پدیده ای است که تعطیل پذیر نیست و بنده به عنوان مؤسس با ارادهٔ فولادین این بنیاد را به یاری خدا به پیش می برم. این بنیاد در حال رشد و شکوفایی است و مورد توجه و اقبال قرار گرفته است و امیدهای زیادی به این بنیاد بسته شده است؛ از بالاترین نقاط حاکمیت تا محافل دانشگاهی، نظامی، دولتی و خصوصی به این بنیاد روی می آورند و این مکان برای ایشان، بسیار جذاب و باطراوت

معارف Maaref@Kayhan.ir

گفت وگو با رئیس بنیاد فقهی مدیریت اسلامی حجت الاسلام و المسلمین قوامی

* آرمان اصلی این بنیاد ،تحقق مدیریت اسلامی در جهان با مأموریت تولید دانش مدیریت اسلامی است که از اهداف آن تقویت مجتهدان نظریه پرداز در عرصه مدیریت اسلامی و تربیت استاد و مدیر و مروج و پژوهشگر است.

اولین منبع برای شناخت شیوه مدیریت الهی بر عالم هستی است.دوم سنیره انبیاء الهی به خصوص پیامبر اسلام(ص) ، سوم سیره امیر مؤمنان و ائمه معصومین، بخش چهارم روایات رسیده از پیامبر خدا و اهل بیت (ع)است که مورد لحاظ قرار می گیرد ، و در بخش پنجم سیره عقلاست که مدیریت غربی به عنوان بخشی از سیره عقلاء در پژوهش می گنجد و مورد استفاده قرار می گیرد.

چشم انداز نهایی این بنیاد چیست و برای نیل به آن چه تلاشهایی انجام شده است؟

در مرامنامهٔ بنیاد آرمان اصلی تحقق مدیریت اسلامی در جهان با مأموریت تولید دانش مدیریت اسلامی لحاظ شد و هدف بنیاد نیز تقویت مجتهدان نظریه پرداز در عرصه مدیریت اسلامی و تربیت استاد و مدیر و مروج و پژوهشگر در نظر گرفته شده؛که از همان ابتدا با ترسیم خط مشی و شیوه نامه راهبردی ، فعالیت های این مجموعه در جهت حرکت گام به گام شروع شد. چنانکه ما در سال اول تدریس فقه اداره با طرح مباحثی پیرامون معرفی و چیستی فقه اداره و ضرورت ها و روش شناسی و مباحث مقدماتی، همراه بود.سال دوم وارد مباحث مدیریت منابع انسانی شدیم و عمدتا بر روی مبحث گزینش و انتخاب متمرکز شدیم که شروع سال تحصیلی با اعلام موجودیت بنیاد فقهی مدیریت اسلامی به عنوان یک مرکز علمی و سازمان یافته، همراه شد. سال سوم تدریس فقه اداره که سال ۸۸–۸۹ بود، سال رشد تصاعدی و جهشی بنیاد از جهت نرم افزاری و سخت افزاری بود که بنیاد پیشرفت قابل قبولی کرد؛ در مرامنامه و اساسنامه بنیاد فقهی مدیریت اسلامی ملاحظه نمودین تصویب شد و نظام های آموزش، پژوهش، اداری، مالی و مکاتبات، به صورت بسیار بدیع و مطابق معارف وحیانی و اسلامی تهیه و تنظیم گردید و واحدهای درسی دوره های اجتهادی و دوره عماله مدیریتی(تا سطح دکتری مدیریت علمی) به شکل کاملا بومی طراحی شد.

به تدریج بنیاد شکل قوی تری به خود گرفت و چشم انداز ۲۰ ساله، برای خود طراحی کرد.

ما برای بنیاد درس خارج فقه اداره و همچنین درس خارج اصول فقه اداره و یک دورهٔ مدیریت علمی تا سطح دکتری و همچنین دورهٔ بسیار مهم اجتهاد پیش بینی کرده ایم که هم اکنون سالیانه حدود ۷۰ نفر در درس خارج فقه اداره شرکت می کنند که حدود ۳۰ نفر از این عزیزان به صورت متمرکز به عنوان پژوهشگر این رشته فعالیت دارند. ما در نظام پرداخت، نظام گزینش، نظام انگیزش، نظام پژوهش، نظام اداری، سازمان کار، بحث نظارت و در فرهنگ سازمانی موجود در بنیاد، الگو اداری می دهیم که این از ویژگی های بنیاد است.

با عنایت الهی فعالیت بنیاد با استقبال کم نظیر اساتید حوزه و دانشگاه ، و دانشجویان و طلاب محترم مواجه شد، که این مساله عاملی قوت قصور در رشد و پویایی این بنیاد به نظر رسید . پیش بینی ما اینست که پتانسیل بالای عرصه مدیریت اجتهادی و اسلامی ظرفیت این را دارد که در مرزها فراتر رفته ، حرف جدیدی را در عرصه های ملی البنی مدیریت برای گفتن داشته باشد. ما می بینیم آن روزی را که بنیاد با فرمول ۴×۲ با مرامنامه و اساسنامه محکمش و با نظام آموزشی و پژوهشی و اداری و تربیتی کارآمدش و با پرورش نیروهای نخیه، معلم خوش مدیریت اسلامی را در ذائقه و کام جهانهای خواهد چشاند و محصول آن مدیریت اسلامی است که می تواند داروی شفابخشی برای همه این افسار گسیختهگی ها و بی عدالتی ها در جهان باشد و می تواند به نظام اسلامی انسجام دهد و آن را توسعه داده و تکثیر کند.

صفحه ۶
یک‌شنبه ۲۱ شهریور ۱۳۹۲
۱۶ ذیحده ۱۴۲۴ – شماره ۲۰۵۹۷

سیاسی بودن آری – سیاسی کاری خیر
سیاه به عنوان یک موجود زنده باید بداند از چه می خواهد پاسداری کند؛ لزومی ندارد سپاه در عرصه سیاسی فعالیت کند، اما باید عرصه سیاست را بشناسد. نمی شود مجموعه ای بازوی نگاهبان و پاسدار انقلاب باشد؛ اما در زمینه ی مجموعه های مختلف سیاسی انحرافی و غیرانحرافی و وابسته به جریان ها چشم بسته و نابینا و ناآگاه باشد.

آیت الله صافی گلپایگانی:

ارشاداسلامی، در “وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی” به معنای واقعی تحقق یابد

متأسفانه در سابق، برخی از کسانی که در وزارت ارشاد اسلامی بودند، به وظیفهٔ خود عمل نکردند و در صدد تخریب عقاید جامعهٔ ما به این وزارتخانه بیشتر شـود.متأسفانه در سابق برخی از کسانی که در وزارت ارشاد اسلامی بودند به وظیفهٔ اصلی خود که همان ارشاد و هدایت جامعه است، عمل نکردند و بلکه در صدد تخریب و فرسود نمودن عقاید جامعه بودند.

آیت الله مکارم شیرازی :

مسائل فرهنگی در صورت عدم رسیدگی به سرعت به مسائل سیاسی تبدیل می شود
وظیفهٔ وزارت ارشاد خیلی سنگین شده است. در دولت قبل مسائل فرهنگی، رها شده بود و کاری نمی کردند...مسائل فرهنگی در صورت عدم رسیدگی به سرعت به مسائل سیاسی تبدیل می‌شود.

اگر فرهنگ کشور عوض شود، این جوان دیگر جان برکف نخواهد بود و بسیج نخواهیم داشت و پشتوانه های نظام از بین می رود.

نظام را پشتوانه های فرهنگی حفظ کرده است. آن چیزی که ما داریم، فرهنگ غنی است. و اگر این فرهنگ غنی را بگیرند، واقعا خلع سلاح می شویم.

آیت‌الله نوری همدانی:

اصل نظارت بر وزارت ارشاد
آزادی بیان و قلم به این معنا نیست که حد و مرزی نداشته باشد، آزادی بیان باید طبق موازین دینی و انقلابی صورت گیرد و نباید عده‌ای به بهانه آزادی بیان هر چیزی را بیان کنند یا بنویسند... وزارت فرهنگ و ارشاد اسلام ایجاب نظارت دقیقی بر مطبوعات داشته باشد و مطبوعاتی که خلاف موازین اسلام و انقلاب عمل می کنند به معنای آزادی بیان نیست.

وزارت ارشاد با فرهنگ مردم سر و کار دارد از این رو باید نظارت کامل بر این وزارتخانه باشد و عناصری که در آن به کار گرفته می‌شوند افکار اسلامی و انقلابی داشته باشند

آیت الله محمدی ری شهری:

بهترین الگو برای سبک زندگی خاندان رسالت است

بهترین الگو برای سبک زندگی، خاندان رسالت است چرا که آنها بیش و پیش از دیگران ارزشهای اسلامی را در زندگی فردی و اجتماعی خود پیاده کردند... این اساس مبنای اعتدالی، بهترین الگو برای سبک زندگی خاندان رسالت است چرا که آن‌ها بیش و پیش از دیگران ارزش‌های اسلامی را در زندگی فردی و اجتماعی خود پیاده کردند. سبک زندگی اسلامی بهترین ابعاد تمدن اسلامی است اگر همه رفتارهای امانان را در نظر بگیریم اصول حاکم بر سیره و سبک زندگی اهل بیت را دریافت خواهیم کرد.

آنان را معیاری برای رفتار اجتماعی و اخلاقی خود قرار داد. (همان)

فراز از اعتدال در معرفت، احسان و ایثارگری
البته از نظر آموزه‌های قرآنی، اعتدال گرای در حوزه معرفت چیز ممدوح و پسندیده‌ای است؛ ولی این بدان معنا نیست که در حوزه معرفت و شناخت و یا در برخی از جنبه‌های شخصی که حتی مرتبط با اجتماع است، لازم است تا اعتدال مراعات شود، بلکه باید گفت که در حوزه معرفتی و شناختی وسطیت و میانه‌روی معنایی ندارد؛ چنان که در حوزه عمل شخصی مرتبط با جامعه احسان و ایثار خروج از اعتدال یک فضیلت است؛ زیرا اگر گفته شد که در مقام عمل انسان می‌بایست اعتدال به معنای میانه‌روی، وسطیت، اجتناب از افراط و تفریط را داشته باشد، به این معنا نیست که در مقام معرفت و شناخت یا حتی در برخی از اعمال شخصی افراط نداشته باشیم، بلکه افزون خواهی در حوزه معرفتی و احسان و ایثار عین فضیلت و کمال است. اگر خداوند امت اسلام را امت وسط و معتدل و میانه‌رو معرفی می‌کند بقره، آیه ۱۴۳) و یا امیرمؤمنان (ع) می‌فرماید: «الیمین و الشمامه مصله و الطریق الوسطی علی الجاده؛ راست و چپ گمراهی و میانه‌روی همان جاده است، و با این که پیامبر(ص) می‌فرماید: خیرالامور اوسطها؛ بهترین کارها میانه‌های آن است، (جامع‌الاصول، ابن اثیر جزری) بدان معنا نیست که در معارف و امور معنوی و اعمال احسانی و ایثاری نیز اعتدال و میانه‌روی خوب است؛ بلکه در معارف و در احسان باید گفت که «خیر الامور اکثرها و اوفرها و اشدها و اعلاها و اعقلها و اعظمها» از همین روست که امیرمؤمنان علی(ع) در دعای شریف کمیل می‌فرماید: «وَ اقرههم منزله منک و اخصهم زلفه لدیک»؛ چرا که انسان متوسط بودن و بلند پروازی نداشتن در این امور هیچ برتری ندارد، بلکه انسان باید بکوشد تا در مسابقه معرفتی و احسانی کوی سبقت را برپاید و پیش‌تازی و مسارعت نماید؛ زیرا میدان مسابقه همه هستی است: «سارعاوالی مغفره من ربکم و جنه عرضها السموات و الارض».

در جایی گفته می‌شود زمانی اعتدال مراعات شود که احتمال تصادف و تضاد باشد و یا اگر زیاده‌روی شود موجب مشکلات عده‌های برای خود شخص شود به گونه‌ای که از انجام وظایف و واجبات باز ماند. در آن جاست که میانه‌روی خوب است، اما در جاهایی چون معرفت و شناخت باید انسان همراه نقطه اوج و قله‌ها را در نظر داشته باشد و به متوسط و میانه‌ها بسنده نکند. در مسئله احسان و ایثارگری نیز این گونه است، البته به شرطی که موجب نشود که با احسان و ایثارگری خود را در محذور و ناتوانی قرار دهد که از انجام واجبات و تکالیف خود برناید. از همین رو اگر وارد صراط مستقیم شدی که عرض آن به اندازهٔ آسمان‌ها و زمین است، دیگر در عمل نیز می‌بایست پیشتا باز بود و میدان مسابقه را واگذار نکرد و بهترین‌ها و کامل‌ترین و برترین‌ها را انجام داد. در این موارد دیگر اسراف نیست و اعتدال موضوعیتی ندارد. پس این که گفته شد که ای پیامبر(ص) در انفاق مراعات میانه‌روی کن، در زمانی است که این اتفاق موجب می‌شود که خودش از اموری بازماند؛ اما اگر این گونه نبود هیچ امر قبیح و زشتی نیست؛ چرا که خداوند بارها به پیامبران و موصومان(ع) فرمان می‌دهد که احسن، نیکوترین و برترین‌ها را انجام دهند و به نیک‌ها بسنده نکندند. (اعراف، آیه ۱۴۵) سخن درباره عدالت و اعتدال و میانه‌روی در آموزه‌های وحیانی اسلام بسیار است و در آینده عباد بیشتر از این دو مقوله اعتدال و عقلانیت را در بعد نظری و عملی تبیین خواهیم کرد می‌توانیم عادلانه و همین آموزه‌های تعلیمی و تربیتی قرآن می‌تواند جامعه‌ای عادلانه و متوسط را ایجاد کند که میزان و معیار درست یک جامعه مدنی انسانی به جهانیان باشد و آنان بتوانند از این نمونه عینی الگوبرداری کرده و جوامع مشابه و همدانند را در جای جای جغرافیای جهان ایجاد کنند؛ زیرا این گونه است که می‌توان براساس معیار آیه ۲۵ سوره بقره (۱۴۵) فلسفهٔ بحث توجه و اهتمام کرد و موجبات گرایش توده‌های مردم از هر زبان و ملت و قوم و نژاد و فرهنگ را به سوی عدالت و برپایی آن فراهم آورد و زمینه‌ساز دولت جهانی عادلانه مهدوی(عج) شد.

عقلانیت و اعتدال

در اخلاق اجتماعی

هم‌چنین عقل در مقام درک مدرکات عملی به این نتیجه رسیده که در عمل و رفتار ارادی انسان آن‌چه خوب و حسن است، عدالت است و آن‌چه زشت و بد و قبیح است، ظلم و بی‌عدالتی است. این بدان معنا خواهد بود که عقل در دو مقام عقل نظری و عقل عملی، به حکانیت و حسن عدل دست یافته است.

نتیجه این خواهد بود که عقل انسانی نظام هستی را بر عدالت یافته است و از انسان می‌خواهد تا خود را با این نظام احسن سازگار و موافق سازد. پس به طور طبیعی انسان به حکم عقل و خرد می‌بایست موجودی معتدل نیز باشد؛ زیرا اعتدال به معنای رعایت تناسب و موازنه و استوا به گونه‌ای است که نتیجه طبیعی آن اجتناب از افراط و تفريط، دست یابی به قوامیت و استقامت است.

از همین‌روست که آموزه‌های قرآنی که خود دارای اعتدال است (انعام، آیه ۱۵؛ کهف، آیات ۱ و ۲) و زینر قیم به معنای معتدل و مستقیم و مستوی است که در آن تناقض نیست. (مجمع‌البیان، ذیل آیه) در چارچوب نظام احسن هستی که آن نیز بر اعتدال است (اعلی، آیه۲؛ حجر، آیه۱۹) بر آن است تا انسانی که خداوند او را معتدل آفریده (کهف، آیه۳۷؛ انفطار، آیات ۶ و ۷؛ حجر، آیات ۲۸ و ۲۹؛ سجده، آیه۹) در همان نظام احسن زندگی خود را سامان داده و به کمال برسد.

به سخن دیگر، اسلام به عنوان کتاب راهنمای الهی بشر بر آن است تا انسان دارای اراده و اختیار و انتخاب و آزادی را به مسیر دعوت کند که همان صراط‌مستقیم عدالت در هستی است تا انسان به آزادی و اختیار خود، کمال را که در قالب عدل تحقق می‌یابد به‌دست آورد.

^[1] هم‌چنین عقل در مقام درک مدرکات عملی به این نتیجه رسیده که

^[2] در عمل و رفتار ارادی انسان آن‌چه خوب و حسن است، عدالت است

^[3] و آن‌چه زشت و بد و قبیح است، ظلم و بی‌عدالتی است

^[4] این بدان معنا خواهد بود که عقل در دو مقام عقل نظری و عقل عملی، به حکانیت و حسن عدل دست یافته است

^[5] نتیجه این خواهد بود که عقل انسانی نظام هستی را بر عدالت یافته است

^[6] از انسان می‌خواهد تا خود را با این نظام احسن سازگار و موافق سازد

^[7] پس به طور طبیعی انسان به حکم عقل و خرد می‌بایست موجودی معتدل نیز باشد؛ زیرا اعتدال به معنای رعایت تناسب و موازنه و استوا به گونه‌ای است که نتیجه طبیعی آن اجتناب از افراط و تفريط، دست یابی به قوامیت و استقامت است